

УСКРШЊЕ ОСТРВО - човек против природе -

Ускршње острво, Рапа Нуи (Велики Рапа) или Пупак Света (*Te pito o te henua*) за своје првобитне становнике било је једино насељено парче земље на свету. Представља једно од најизолованијих насељених места на свету. Релативно је мале величине, око 165 km², удаљено је 3.200 km од најближег континенталног копна (Ј. Америка) и 2.074 km од најближег насељеног места (острва Питкерн). Идилична слика острва коју гледамо данас сушта је супротност онога што се дешавало у протеклих 1.500 година. Иако због саме величине острва прича о Ускршњем острву површински делује неважно, она може бити суморно упозорење остатку света.

Холандски адмирал Јакоб Рогевен био је први човек који је посетио острво и то на Ускрс 1722. године, па одатле и потиче назив Ускршње острво. Тамо је затекао примитивно друштво са негде око 2.000 домородаца, захваћено тоталним хаосом, ратом али и канибализмом услед недостатка хране. Током следеће посете Европљана 1770. године, Шпанци су извршили анексију острва, али је оно било толико удаљено, ретко насељено и оскудно ресурсима да формална колонијална окупација никада није остварена. Било је још неколико кратких посета острву крајем осамнаестог века, укључујући и ону од стране капетана Кука 1774. године. Почетком деветнаестог века један амерички брод одвео је 22 становника на острво Масафуера недалеко од обале Чилеа како би радили као робови. Од тада, популација је наставила да опада, као и услови живота на острву. Године 1877. Перуанци су поробили скоро целу популацију острва, оставивши само око 110 старих и деце. Након свега острво преузимају Чилеанци и претварају га у огромни ранч за 40.000 оваца, а преостало становништво остаје ограничено на једно мало село.

Оно што је и поред прљавштине и варваризма запањило и заинтригирало прве европске посетиоце јесу докази о некада напредном и успешном друштву. Расутих преко целог острва било је преко 870 масивних камених статуа (Моаиа), просечне висине преко 6 метара.

Када су антрополози почетком двадесетог века почели да разматрају културу и историју Ускршњег острва, сложили су се око једне ствари. Примитиван народ који је живео у условима сиромаштва и немаштине какве су затекли први Европљани на острву није могао да буде одговоран за тако напредне и комплексне технолошке задатке као што су резбарење, транспорт и подизање статуа. Ускршње острво је због тога постало „мистерија” и велики број теорија произашао је покушавајући да се објасни његова историја. Неке од новијих идеја укључују посете људи из свемира или изгубљене цивилизације чији је континент потонуо у Пацифик остављајући Рапа Нуи као њихов остатак. Норвешки археолог Тор Хејердал у својој књизи „Аку-Аку” написаној 1950. године наглашава чудне аспекте острва и мистерије које леже скривене у његовој историји. Он је сматрао да је острво првобитно насељено из Јужне Америке и да су одатле људи наследили традицију градње монументалних скулптура и резбарења (слично традицији Инка). Тек наредни талас досељеника долазио је са запада тј. из Полинезије и они су били одговорни за изазивање ратова, пад популације и на крају потпуни нестанак досељеника из Јужне Америке. Иако је ова теорија мање екстравагантна од осталих, она никада није била озбиљно прихваћена од стране других археолога.

Историја Ускршњег острва не припада типу изгубљене цивилизације, нити мистерије. Она у ствари представља одличан пример зависности људског друштва од животне средине и тога колико су озбиљне последице њеног нарушавања. То је прича о народу који је, почевши од ограничене количине ресурса, створио једно од најразвијенијих друштава на свету, узевши у обзир технологију којом су располагали. Ипак, притисак који је трпела околина заједно са развојем острва био је огроман. Када животна средина више није могла да издржи притисак, друштво које је са муком грађено хиљаду година, пало је заједно са њом.

Колонизација Ускршњег острва спада у последњу фазу насељавања људи широм света. Први људи на Ускршње острво стигли су средином 5. века, у периоду у ком је Римско царство у западној Европи било пред распадом, Кина је била у хаосу услед пада династије Хан, у Индији је дошао крај Гупта царству, а Теотихукан је био најдоминантнији град Средње Америке. Ти први људи били су Полинежани, група народа која је заслужна за процес истраживања и насељавања широких пространа Тихог океана. Полинежани потичу из југоисточне Азије и сматра се да су Тонгу и Самоу населили већ

1000. године пре нове ере. Идући даље ка истоку, око 300. године н.е. насељавају Маркиска острва, а одатле крећући се ка југоистоку у 5. веку стижу и до Ускршњег острва. Након насељавања скоро свих острва Пацифика, Полинежани су били најраспрострањенији народ на планети, обухватајући простор од Хаваја на северу до Новог Зеланда на југозападу и Ускршњег острва на југоистоку. Тај простор назива се Полинезијски троугао и два пута је већи од континенталног дела данашњих САД. Своја дуга путовања обављали су помоћу двоструких кануа, спојених централном платформом која је служила за транспорт и склониште путника, биљака, животиња и хране. Та путовања нису била значајна и она представљају значајне успехе у пловидби и поморству с обзиром да су преовлађујуће струје и ветрови супротног смера од оног којим је текла колонизација.

Када су први људи открили Ускршње острво, затекли су свет са мало ресурса. Иако је острво вулканско, сва три вулкана на острву била су неактивна најмање 400 година пре њиховог доласка. Дочекала их је умерена клима и углавном уједначена топографија са мањком дубоких долина. Вулканско порекло омогућило је плодност земљишта, али геологија острва и његова ниска надморска висина ограничавале су залихе свеже воде. Није било површинских токова, а једини извор свеже воде била су језера унутар кратера угашених вулкана. Због своје удаљености, острво је било станиште за мали број биљних и животињских врста. Било је присутно 30 домаћих врста биљака, око 30 врста птица, пар врста инсеката и две врсте малих гуштера. Сисари нису били присутни, а воде око острва садржале су само неколико врста риба. Са доласком човека, дошло је и до интродуковања нових биљних и животињских врста. Полинежани су на својим родним острвима зависили од релативно малог броја биљака и животиња. Једине припитомљене животиње биле су кокошке, свиње, пси и полинезијски пацов, док су главне биљне врсте биле хлебно дрво, тропске биљке таро и јам, банана, кокос и индијски кромпир. Досељеници су са собом од животињских врста донели само кокошке и пацове, а убрзо су схватили да клима није одговарала суптропским врстама као што су хлебно дрво и кокосова палма, док су две основне врсте у њиховој исхрани (таро и јам) једва опстајале. Стога се њихова исхрана састојала углавном од индијског кромпира и кокошијег меса. Једина предност те монотоне (али ипак нутритивно адекватне) исхране била је та што се кромпир са лакоћом узгајао и остављао је доста времена за друге активности.

И даље је непознато колико је првобитних досељеника било, али се процењује да тај број варира између двадесет и тридесет људи. Како је популација острва расла, усвајале су се и форме социјалне организације сличне онима у остатку Полинезије. Основна социјална јединица била је проширена породица. Земља је била у заједничком власништву и заједно се обрађивала. Блиско повезана домаћинства образовала су кланове, од којих је сваки имао сопствени центар за религиозне и церемонијалне активности. Сваким кланом управљао је старешина који је био задужен да организује и диктира активности, као и да буде централна фигура у расподели хране и других битних потрепштина. Управо је овај вид организације друштва и борби (вероватно и конфликата) између кланова довео до највећих достигнућа цивилизације Ускршњег острва, а на крају и до њеног колапса.

Насеља су била распрострањена по целом острву, а најчешћи вид организације биле су мале групе колиба са усевима на простору између њих. Друштвене активности одигравале су се око одвојеног церемонијалног центра који је коришћен већим делом године. Главни споменици биле су велике камене платформе под називом *аху*, сличне онима у осталим деловима Полинезије. Те платформе користиле су се за сахране, обожавање предака и комеморацију преминулих вођа. Оно што је Ускршње острво чинило другачијим од осталих јесте чињеница да обрада усева није захтевала превише времена и напора, па су због тога имали доста слободног времена за церемонијалне активности. Резултат тога је креација најразвијенијег од свих полинежанских друштава, али и једно од најкомплекснијих на свету, узимајући у обзир ограничену количину ресурса. Острвљани су придавали велики значај одржавању сложених ритуала и изградњи споменика. Неке од церемонија подразумевале су и рецитације текстова из јединог познатог облика писања у Полинезији званог „ронгоронго”. Један сет комплексних ритуала везаних за култ човека птице одржавао се у Оронгу, насељу састављеном од 47 специјалних камених кућа и бројних платформи. Оронго се налази на југозападном крају острва, са једне стране на ивици кратера вулкана Рано Кау, а са друге на 250 m високој литици. Главни центри церемонијалних активности били су аху. Преко 300 ових платформи изграђено је на острву, углавном близу обале. Ниво интелектуалног достигнућа барем једног дела друштва Ускршњег острва може се закључити на основу чињенице да је велики број ахуа имао прецизна астрономска поравнања, углавном према зимској краткодневици и равnodневици. На њима су подизали између једног и

петнаест огромних споменика (моаи) који и данас опстају као подсетник на уништено друштво Ускршњег острва. Скоро сви (95%) моаи изрезбарени су од препознатљивог, збијеног вулканског туфа који се налазио на само једном месту на целом острву - унутар кратера угашеног вулкана Рано Раваку. При њиховој изради острвљани су користили само базалтна камена длета која се још увек могу наћи широм каменолома. Иако их често називају „главе са Ускршњег острва”, статуе представљају стилизоване торзое мушкараца. Израда и транспорт 887 статуа колико их је забележено до данас, захтевала је огромне креативне и физичке напоре. Највиши моаи, назван Паро, достиже висину од 10 m и тежи преко 75 t. Један незавршени моаи, дугачак је 21 m и процењује се да би по завршетку тежио око 270 t. На врх главе постављао се „шешир” од црвеног камена тежине и до 10 тона, који се доносио из каменолома на супротној страни острва. Израда статуа није представљала тежак задатак, али је захтевала доста времена. Највећи проблем представљао је транспорт статуа од каменолома до ахуа који су се често налазили на удаљености већој од 15 km.

Статуе са Ускршњег острва

Решење које су острвљани користили за транспорт статуа представља кључну ствар за каснију судбину целокупног друштва. У недостатку било каквих запрежних животиња, за транспорт статуа

морали су да се ослањају само на снагу човека и коришћење стабала као ваљака. Популација острва равномерно је расла од мале групе насељеника у петом веку до 7.000 (неки истраживачи сматрају да би тај број могао бити и четири пута већи) становника око 1550. године. Током времена повећао се број кланова, али и ривалство између њих. До 16. века, стотине ахуа је изграђено, а са њима и скоро троцифрен број моаиа. Тада, када је друштво било на врхунцу развоја, дошло је до његовог наглог колапса, а преко пола статуа остављено је недовршено у каменолому. Узрок тог колапса и кључ разумевања „мистерије“ Ускршњег острва била је масивна деградација животне средине у виду потпуне дефорестације острва.

Када су први Европљани у 17. веку посетили острво затекли су само шачицу изолованих стабала на дну најдубљег вулканског кратера Рано Као. Скорашња истраживања показала су да је у време насељавања Ускршње острво било прекривено густом вегетацијом укључујући и простране шуме. Са порастом популације дрвеће се секло ради огрева, конструкционог материјала, стварања пољопривредних површина, изградњу чамаца итд. Највећа потрошња била је ради транспорта великог броја статуа до церемонијалних места широм острва. Једини начин на који је то могло да се уради јесте гурањем и клизањем статуа преко на земљи поређаних стабала. Узимајући у обзир растојања између каменолома и ахуа и ривалство међу клановима, тај посао захтевао је огромне количине дрвета. Као резултат тога, до 1600. године острво је потпуно огољено, а изградња и подизање статуа потпуно је обустављено остављајући велики број моаиа на самом каменолому.

Дефорестација острва није утицала само на сложени друштвени и церемонијални живот, него и на свакодневи живот целокупне популације. Од 1500. године, недостатак дрвета натерао је многе становнике острва да напусте живот у дрвеним кућама и преселе се у пећине, а век касније услед потпуног нестанка, сви су морали да користе материјале који су им преостали. Били су ограничени на камена склоништа укопана у брда или климаве кућице од трске која је расла на ивицама језера. Нису више могли да праве кануе, већ само чамце од трске који нису били адекватни за дужа путовања. Риболов је такође био отежан јер су мреже правили од дрвета које више није постојало. Уклањање шумског покривача имало је велики утицај на земљиште које је већ било осиромашено неопходним компонентама услед дуготрајног обрађивања. Огољеност је довела до ерозије и до додатног одношења есенцијалних нутријената, а самим тим и до смањења приноса усева.

Једини извор хране на острву који није био под утицајем тих проблема биле су кокошке. Због све веће важности у исхрани морале су да се заштите од крађе, што је довело до изградње камених кућица за кокошке које датирају из овог периода. Одржавање 7.000 становника са таквим смањењем ресурса постало је немогуће и популација је нагло почела да опада.

Данашњи пејзаж Ускршњег острва

После 1600. године друштво Ускршњег острва почело је да се смањује и назадовало је у још примитивније услове. Без дрвећа, самим тим и без кануа, острвљани су били заточени на њиховом удаљеном дому, без могућности да избегну последице самопроузрокованог еколошког колапса. Утицај дефорестације био је једнако значајан како на социјалном, тако и на културном плану. Немогућност подизања нових статуа вероватно је имало разарајући утицај на систем веровања и социјалну организацију и доводило у питање сва темеље на основу којих је друштво било изграђено. Дошло је до повећања конфликта око све мањих количина ресурса, а касније и до скоро сталног ратног стања. Ропство је постало уобичајено, а недостатак протеина је многе становнике острва претворио у канибале. Један од основних циљева ратовања био је уништавање ахуа супарничког клана. Неколико ахуа преостало је у употреби као места за сахране, а остатак је напуштен. Величанствене камене статуе, превише масивне да би биле уништене,

обаране су на земљу. Први Европљани затекли су тек неколико усправних, али су и оне оборене до 1830. године. Када су их први посетиоци питали како су статуе донесене из каменолома, примитивни острвљани више нису могли да се сете како су њихови преци то остварили. Једино што су могли да кажу у вези моаиа је да су огромне статуе „ходале” преко острва. Европљани, видевши огољен предео, нису могли да замисле логично објашњење те појаве. Упркос свим потешкоћама, острвљани су током векова мукотрпно изградили једно од најразвијенијих друштава овог типа на свету. Хиљадама година живели су у складу са социјалним и религиозним обичајима који су им омогућили не да преживе на том острву, већ да на њему процветају. На много начина, то је представљало победу човекове генијалности и очигледну победу над тешким окружењем. Ипак, на крају, велике амбиције острвљана показале су се као превелике за ограничене ресурсе које су имали на располагању. Огроман притисак на животну средину довео је до њене тоталне деградације, а самим тим и до колапса друштва, до стања варваризма.

Острвљани, несвесни за постојање нечега ван њиховог острва, вероватно су били схватили да је њихов опстанак искључиво зависио од ограничених ресурса којим су располагали. Уосталом, острво је било довољно мало да га препешаче за дан или два и да сами увиде шта се дешава са шумама. Ипак, они нису били у стању да осмисле систем који би им омогућио да створе неку равнотежу са својом животном средином. Уместо тога, витални ресурси стално су се користили све до њиховог нестанка. Штавише, када су ограничења острва постала више него јасна, надметање између кланова за доступне ресурсе се повећавало и све већи број статуа се градио и преносио преко острва покушавајући да се обезбеде престиж и статус. Чињеница да је велики број моаиа остао недовршен или насукан у близини каменолома показује да није узимано у обзир колико је дрвећа преостало на острву.

Судбина Ускршњег острва не мора бити јединствена. Као и Ускршње острво, планета Земља има ограничену количину ресурса за подржавање људског друштва и свих његових захтева. Да ли ће остатак света бити благонаклон према свом „систему за одржавање живота” или ће поновити исту грешку коју су начинили становници Ускршњег острва, остаје нам да чекамо и видимо.

Миленко Миљкић